

ІМУНІТЕТ СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ГАРАНТІЯ ЙОГО НЕЗАЛЕЖНОСТІ

COURT IMMUNITY IN CIVIL JURISDICTION AS A GUARANTEE OF HIS INDEPENDENCE

Гетманцев О.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри процесуального права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглядаються та аналізуються процесуальні прояви однієї з актуальних і важливих форм забезпечення конституційного принципу незалежності суду в цивільному судочинстві.

Важливою ознакою правової, демократичної та соціальної держави є наявність досконалого й ефективного механізму захисту прав, свобод та інтересів особи, інтересів держави і суспільства здійснюваного незалежним і безстороннім судом на основі закону.

У сучасній Україні продовжують здійснюватися реформаційні процеси, як у системі судоустрою, так і в процесуальному порядку провадження у цивільних справах. Особливої уваги потребують дослідження теоретичні і практичні питання гармонійного поєднання інтересів особистості та держави, забезпечення органами публічної влади інтересів індивіда, здійснення їх судового захисту у разі потреби.

Прогресивним і цивілізованим напрямком судової політики в Україні є підтвердження європейської ідентичності Українського народу та незворотності інтеграційного європейського курсу. Це потребує необхідності дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, поклавши такий обов'язок на відповідні державні інституції.

Центральне місце у механізмі захисту прав, свобод та інтересів належить суду і судовій формі захисту, яка вважається найбільш ефективною, досконалою та детально урегульованою цивільним процесуальним законодавством.

Судовий захист може бути ефективним лише тоді коли він здійснюється незалежним судом. У національному законодавстві і в науці цивільного процесуального права набуває поширення концепція прав і свобод людини та необхідності забезпечення їх судовим захистом.

Серед важливих правових ознак, що забезпечують незалежність суду, необхідно вказати принцип верховенства права, а саме один з його важливих елементів, який пов'язаний з об'єктивністю і безсторонністю суду.

Аналізуючи положення діючого цивільного процесуального законодавства в Україні автором виявлено недоліки у правовому регулюванні процесуального статусу суду який характеризується поняттям «іммунітет суду». Особливої актуальності набувають теоретичні і практичні питаннями в умовах проведення соціальних і правових реформ у сфері забезпеченні реальної незалежності та неупередженості суду.

Процесуальний іммунітет суду впливає на справедливість, своєчасність та правильність розгляду і вирішення цивільної справи, ухвалення законного та обгрунтованого рішення у розглядуваній справі.

Названі вимоги діють у рамках національної правової системи країн Європи і поступово запроваджуються у національне законодавство та в судову практику України. Тому, питання іммунітету суду потребують детального науково-теоретичного дослідження і аналізу, насамперед з огляду на важливість забезпечення його статусу незалежності при здійсненні судочинства в цивільних справах.

Ключові слова: іммунітет суду, суддівський іммунітет, незалежність суду, самостійність та неупередженість суду, механізм захисту, судовий захист, права і свободи людини, цивільне судочинство.

The article examines analyzes procedural manifestations of the relevant and important forms of ensuring the constitutional principle of court independence in civil proceedings.

An important feature of legal, democratic and social state is the presence of a perfect and effective mechanism for protecting the rights, freedoms and legitimate interests of individuals, the rights and interests of legal entities, the interests of the state and public interests carried out by an independent and impartial court based on the law.

Reformation processes continue to be carried out in modern Ukraine, both in the judicial system and in the procedural order of proceedings in civil cases. Theoretical and practical issues of harmonious combination of the interests of the individual and the state, the provision of the interests of the individual by public authorities and the implementation of their legal protection in case of need require special attention.

The progressive and civilized direction of judicial policy in Ukraine is confirmation of the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of European integration course. This necessitates the need to take care of ensuring human rights and freedoms and decent living conditions, placing such an obligation on the relevant state institutions.

The central place in the mechanism of protection of rights, freedoms and interests belongs to the court and the judicial form of protection, which is considered the most effective and perfect and is regulated in detail by procedural legislation.

Judicial protection can be effective only when it is carried out by an independent court. In national legislation and in the science of civil procedural law, the concept of human rights and the need to provide them with judicial protection is becoming widespread.

Among the important legal features that ensure the independence of the court, it is necessary to indicate the principle of the rule of law, namely one of its important elements, which is related to the independence and impartiality of the court.

Analyzing the provisions of the current civil procedural legislation in Ukraine, the author identified shortcomings in the legal regulation of the court's procedural status, which is characterized by the concept of «court immunity». Theoretical and practical issues become especially relevant in the context of social and legal reforms in the field of ensuring the real independence and impartiality of the court.

Procedural immunity of the court affects the fairness, timeliness and correctness of consideration and resolution of a civil case, adoption of a legal and justified decision in the case under consideration.

The mentioned requirements operate within the framework of the national legal system of European countries and are gradually being introduced into the national legislation and judicial practice of Ukraine. Therefore, the issue of the court's immunity requires detailed scientific and theoretical research and analysis, primarily in view of the importance of ensuring its status of independence in the implementations of judicial proceedings in the civil cases.

Key words: immunity of the court, judicial immunity, independence of the judge, independence and impartiality of the court, protection mechanism, judicial protection, human rights and freedoms, civil justice.

Вклад основного матеріалу. Конституція України у статті 3 проголосила демократичне, правове і соціальне положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1], а їх дотримання та забезпечення покладається на державу. Це є однією з внутрішніх функцій держави у реалізації якої приймають участь усі гілки

влади. Центральне місце у механізмі захисту все ж таки належить державним органам, які здійснюють судовий захист. Судовий захист може бути ефективним і справедливим, якщо здійснюється незалежними та безсторонніми суддями, а у передбачених законом випадках і присяжними, на підставі закону та в умовах, які виключають сторонній вплив на них.

Незалежність суду є одним із важливих елементів державно-правового статусу суду, його самостійності та неупередженості при здійсненні судочинства в цивільних справах, а отже є запорукою ухвалення ним законного та обґрунтованого судового рішення з конкретної цивільної справи.

Питання наукового аналізу правових проблем самостійності та незалежності суду в контексті створення належних гарантій забезпечення прав і свобод особи в Україні не є новим. Науковими і практичними аспектами незалежності судової влади і суду займаються та досліджують, як представники загальної теорії права, так і представники науки цивільного процесуального права. Зокрема, можна указати на теоретиків права С.К. Бостан, М.І. Козюбру, В.В. Копейчикова, А.М. Колодій, П.М. Рабиновича, О.В. Ткаля та інших, які розробляли загальне поняття імунітету з позиції його правового змісту. У конституційному праві Н.В. Шелевер досліджувала імунітет суддів Конституційного Суду, як елемент його правового статусу в Україні. Серед представників науки цивільного процесуального права варто назвати С.В. Васильєва, Н.Ю. Голубєву, В.А. Кройтора, О.І. Сліпченка, А.С. Штефан, М.М. Ясинка, Чупрун Є.В. та інших, які проводили дослідження імунітету свідка в цивільному судочинстві. Незважаючи на приділення уваги науковцями питанням процесуального імунітету воно в основному аналізувалося відносно лише поширеного в судовій практиці такого учасника судового процесу – свідка. Питання імунітету судді чи суду, суддівського імунітету у науці цивільного процесуального права на сьогоднішній день не розглядалася узагалі, що на наш погляд є суттєвим недоліком адже процесуально-правовий статус суду в цивільному судочинстві напряму здійснює вплив на незалежність, упередженість та об'єктивність суду при здійсненні судочинства у цивільній справі. Питання імунітету суду стосується й вирішення питання про наявність підстави для відводу (самовідводу) судді. Також, імунітет суду виступає процесуальним індикатором і критерієм у визначенні питань не лише про справедливість та правильність вирішення цивільної справи, а й про законність та обґрунтованість вдаленого рішення у цивільній справі.

Названі вимоги діють у рамках національної правової системи країн Європи і поступово запроваджуються у національне законодавство та в судову практику України. Тому, питання імунітету суду потребують детального науково-теоретичного дослідження і аналізу, насамперед, з огляду на його значення у забезпеченні його незалежності суддів при здійсненні судочинства у цивільних справах.

Європейський Суд з прав людини у справі Ернст та інші проти Бельгії (*Ernst and Others v. Belgium*) у рішенні від 15 липня 2003 року зазначив про те, що: «Правовий імунітет суддів розглядається відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо переслідує законну мету, а саме: належне виконання правосуддя (п. 50 рішення) і відповідає принципу пропорційності у тому розумінні, що заявник не має альтернативних засобів ефективного захисту своїх прав відповідно до Конвенції (п.п. 53-55 рішення). Суддівський імунітет створений на користь громадськості, в інтересах якої судді повинні мати свободу здійснювати свої функції незалежно та без побоювання наслідків, тоді як громадяни, які беруть участь в цивільних справах, можуть захистити себе від судових помилок, подавши скарги в апеляцію, не вдаючись до позовів про особисту відповідальність суддів» [2].

Отже, імунітет суддів набуває поширення у судовій практиці держав-учасниць Конвенції 1950 року, який набуває національних форм прояву зумовлених особливостями правового регулювання розгляду і вирішення справ.

Однією із важливих процесуальних гарантій, яка забезпечує незалежність судді у цивільному судочинстві,

є їх недоторканість. Незалежність і недоторканість судді закріплена в статті 126 Конституції України, а також у статтях 48 і 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі Закон) та гарантується Конституцією і законами України. Крім того держава забезпечує особисту безпеку судді та членів його сім'ї [3].

Сам термін «імунітет» у перекладі з латинської (*immunitas, immunitatis*) означає звільнення від повинності, недоторканість, не підпорядкування, незалежність, свободу від судового переслідування [4, с. 668]. Відповідно до загальноправового підходу указаний термін передбачає звільнення певного кола суб'єктів права від поширення на них дії загальних правових норм або від юрисдикції іншої держави [5, с. 180]. У конституційному праві «імунітет» розглядається як особливий вид привілеїв, які надані державою для певних категорій посадових осіб державних органів, суддів, правоохоронних органів тощо, який полягає в їх свободі професійної діяльності та недоторканості. Погоджуємося з Н.В. Шелевер, що: «здійснення суддями своїх прав і обов'язків є неможливим без надійного їх захисту, встановлення гарантій незалежності, важливе місце серед яких займає – особиста недоторканність суддів» [6, с. 79]. Наявність у правовому регулюванні привілеїв потрібно розглядати як пільговий спосіб регулювання цивільних процесуальних відносин у яких обов'язкову участь завжди приймає суд в особі визначеного відповідно до статті 33 ЦПК Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою – конкретного судді або у передбачених цивільним процесуальним законодавством випадках колегіального складу суду, які у будь-якому випадку в судовому процесі діють від імені України [7]. У таких випадках вже починає діяти поряд із соціально-правовим імунітетом судді, як безпосереднім учасником суспільного життя держави, суддівський імунітет, як представника судової влади і носія повноважень з виконання основної та єдиної функції – здійснення правосуддя шляхом розгляду і вирішення справ у порядку цивільного судочинства. Недоторканість та імунітет судді, як носія судової влади, означає, що суддя не може бути затриманий або утримуватися під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення ним тяжкого або особливо тяжкого злочину. Крім того, додатковою гарантією імунітету є положення, що суддю не може бути притягнуто за ухвалене ним рішення, за винятком вчинення злочину або адміністративного проступку (ч. 1 ст. 49 Закону).

Поняття та особливості процесуального «імунітету судді» розкриваються у спеціальному конституційному Законі України «Про судоустрій і статус суддів». У цивільному процесуальному кодексі (далі ЦПК) юридичні терміни «імунітет судді», «імунітет суду», «суддівський імунітет» не вживаються. І це цілком виправдано, адже ЦПК за своїм юридичним значенням посідає важливе місце після Конституції і у своєму змісті містить процесуальні норми, які урегульовують лише порядок (процедури) здійснення судочинства у цивільних справах. Норми ЦПК визначають певну модель процесуальної поведінки суду і учасників судового процесу на основі імперативного та диспозитивних методів правового регулювання їхньої діяльності в суді. Закріплені у цивільному процесуальному законодавстві процесуальні процедури забезпечують реальну можливість для суду здійснити захист прав, свобод та інтересів особи (фізичної, юридичної), держави і таким чином досягти мету та виконати завдання цивільного судочинства передбачені в ч. 1 ст. 2 ЦПК.

Характеризуючи «імунітет суду» чи «суддівський імунітет» не можна обійти увагою його внутрішню структуру, яка утворюється з двох самостійних але взаємопов'язаних елементів (рівнів): соціального і правового. До соціального елемента відносяться положення

Конституції України і Закону України «Про судоустрій і статус суддів» стосовно соціального і громадянського статусу судді та присяжного, як громадян нашої держави і повноцінних учасників суспільного життя, здійснення їх соціального захисту; питання етики в поведінки судді; моніторинг способу життя судді; родинні зв'язки та інші питання особистого, сімейного, культурного, духовного, фізичного життя.

До правового елемента необхідно віднести питання, які пов'язані: з правовим статусом судді, засідателя; незалежності, недоторканності та імунітетом судді; правовим захистом судді, засідателя і членів їх сімей; юридичної відповідальності за неповагу до суду чи судді; питання доброчесності судді; призначення, звільнення чи припинення повноважень судді, засідателя та інші важливі питання пов'язані з професійною діяльністю судді.

Указані елементи імунітету судді і засідателя слід вважати особливими соціально-правовими формами прояву статусу в державі та суспільстві. Імунітет судді представляє об'єктивовану форму додаткових правових привілеїв і переваг в державно-суспільному житті. Такі правові переваги у вигляді привілеїв, пільг, переважному правовому, економічному, майновому і матеріальному статусі на перший погляд начебто призводять до правової і соціальної нерівності в державі. Зазвичай це ставить питання про співвідношення імунітету судді з проголошеним у статтях 21 і 24 Конституції України принципом правової рівності. Виконання суддями, і у передбачених ЦПК випадках засідателями, своїх професійних повноважень із здійснення судочинства у цивільних справах є неможливим без гарантування їм державою надійного захисту від будь-яких проявів порушень незалежності, як зі сторони учасників судового процесу (внутрішній імунітет), так і зі сторони фізичних чи юридичних осіб, органів держави, які можуть порушити незалежність суду у вигляді особистої недоторканості окремого судді чи засідателя (зовнішній імунітет). Недоторканість – це державний привілей який надається державою фізичній особі у зв'язку з набуттям нею статусу судді та засідателя. Таким чином, держава встановлює гарантії для забезпечення нормального функціонування і захисту своєї внутрішньої функції пов'язаної із здійсненням правосуддя у сфері цивільного судочинства. Відповідно до положень частини першої статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» про те, що: «здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу» означає, що імунітет суддів не порушує конституційний принцип рівності. Наявність у суспільстві законних привілеїв і правових пільг необхідно розглядати як виняток із загального правила. Це продиктовано об'єктивною потребою виділити у правовому регулюванні окремі юридичні винятки, зумовлені професійним статусом суду. Такі винятки із загальних правил встановлені і для деяких учасників цивільного судочинства, наприклад для судових представників, свідків, експертів, спеціаліста, перекладача, органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Установлення у структурі імунітету суду системи державних привілеїв, на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, обумовлюється функціональною необхідністю забезпечити безпечні умови здійснення професійної діяльності судді та засідателя, що створюють належні процесуальні гарантії незалежності, самостійності, компетентності, неупередженості та об'єктивності у розгляді та вирішенні цивільних справ у процесуальному порядку цивільного судочинства.

Імунітет суддів і присяжних, зазвичай, виступає у якості державної професійної привілеї, яка надається їм у зв'язку із виконанням ними своєї основної та єдиної державної функції – здійснювати правосуддя в цивільних справах. У такому випадку імунітет виступає перешкодою у посяганні на незалежність і безсторонність суддів та засідателів, а отже є основою для створення належних умов ефективного виконання ними своєї професійної функції, а також досягати мету і завдання цивільного судочинства, які закріплені у статті 2 ЦПК. Необхідно виходити із правового та соціального значення процесуальної діяльності суддів із здійснення правосуддя у цивільних справах і необхідності підтримувати незалежність суду з огляду на проголошення та забезпечення у державі принципу верховенства права та соціальної справедливості.

У будь-якому судовому провадженні в цивільній справі завжди приймають участь два учасника справи з протилежними матеріальними і процесуальними інтересами. Кожен з учасників справи: позивач, відповідач, третя особа у справах позовного провадження, заявник та боржник у справах наказного провадження, заявник і заінтересовані особи у справах окремого провадження, представник-адвокат мають процесуальну мету – виграти судовий процес в своїх інтересах або в інтересах іншого учасника справи [9, с. 29]. Для досягнення поставленої мети вони можуть використовувати, і нажалі використовують, на практиці не процесуальні засоби і методи, тактику відстоювання та захисту власних інтересів чи інтересів представляемого учасника справи. Підлягають використанню місцеві засоби масової інформації, підключаються політичні партії та громадські організації або групи людей, будують свій захист у судовому засіданні з використанням явно не правових методів впливу на суд для отримання неправосудного рішення апелюючи при цьому до моральних цінностей, місцевих звичаїв, традицій, правил тощо. Іноді у бік суду можуть лунати погрози у зв'язку з їх професійною діяльністю. Не поодинокі випадки в судовій практиці учинення злочинних дій пов'язаних із підкупом суддів. У такому випадку можна говорити про здійснення тиску на суд у різних не правових формах прояву, які можуть впливати на безпеку судді та членів його сім'ї, родичів, близьких осіб. Такі та інші питання повинні урховуватися у національному законодавстві при регулюванні статусу імунітету судді та засідателя вибудовуючи систему правових гарантій забезпечення безпеки і незалежності у професійній діяльності суддів та засідателів, які необхідні для їх державно-правового статусу.

До внутрішніх складових елементів імунітету судді, засідателя входить їх право висловлювати власне професійне судження з приводу матеріалів справи і поведінки учасників судового процесу у конкретній справі не торкаючись питань прогнозування майбутнього результату вирішення справи. За власну думку і рішення у справі суддя не буде нести дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність.

Висновки. Категорії «імунітет суду, судді, засідателя», «суддівський імунітет» необхідно розглядати у якості синонімів, які є різновидами загального правового поняття «імунітет».

Імунітет суду представляє собою сукупність норм матеріального і процесуального права, які наділяють суддю і засідателя правовими привілеями при виконанні ними своїх професійних обов'язків здійснювати правосуддя у цивільному судочинстві та звільняють їх від виконання юридичних обов'язків та встановлюють особливий порядок притягнення їх до юридичної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр#Text>
2. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Ернст та інші проти Бельгії» (Ernst and Others v. Belgium) від 15 липня 2003 року. URL: <https://www.cilvektiesibugids.lv/en/case-law/ernst-and-others-v-belgium>
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
4. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т.2: Д – Й. К.: «Укр. енцикл.», 1999. 744 с.
5. Багатомовний юридичний словник-довідник Голубовська О. І., Шовковий В.М., Лефтерова О. М. та ін. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Holubovska_Iryna/Bahatomovnyi_iurydychnyi_slovyk-dovidnyk.pdf
6. Шелевер Н. В. Імунітет суддів та їх відповідальність. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. Випуск 15. 2011. С. 79–83.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
8. Гетманцев О.В. Стандарти права Європейського Союзу судового захисту в цивільному судочинстві. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. пам'яті проф. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н.Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2022. С. 28–33.